

УДК 930.25 (477)

Діброва Сергій Степанович (1953 р. н.). Кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри архівознавства і спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного Університету імені Тараса Шевченка. Автор багатьох публікацій з питань історії України, історіографії.

АРХІВНА ТА АРХЕОГРАФІЧНА РОБОТА У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ Я.П. НОВИЦЬКОГО

Стаття присвячена аналізу архівної роботи та археографічної діяльності відомого українського історика Я.П. Новицького, який був “неперевершеним знавцем Запорозжя”. Він започаткував опрацювання та опис документальних матеріалів з історії Подніпров’я, видання комплексів документів, які трансформувалися в науково-популярні роботи.

Статья посвящена анализу архивной работы и археографической деятельности известного украинского историка Я.П. Новицкого, который был “непревзойденным знатоком Запорожья”. Он начал разработку и описание документальных материалов по истории Приднепровья, издание комплексов документов, которые трансформировались в научно-популярные работы.

Article is devoted to the analysis of archival work and archivegraphical to activity of known Ukrainian historian J.P. Novitskogo which was “the unsurpassed expert on Zaporozhye”. He began development and the description of documentary materials from histories of Pridnjeprow’ja, the edition of complexes of documents, which were transformed to popular scientific works.

Значне місце в науковому спадку визначного дослідника “запорозької старовини” Я.П. Новицького займала архівна робота та археографічна діяльність. Глибока зацікавленість у пізнанні історії рідного краю об’єктивно підштовхнула народного учителя Я.П. Новицького ще з середини 70 рр. ХІХ ст. до розгортання дослідницької роботи з архівними документами. Спочатку вона стосувалася переважно сімейних та родових документів, а пізніше переросла у систематичну роботу.

Каталізатором розгортання такої науково-пошукової роботи в архівах виступив Д.І. Яворницький, який у 1885 р. працював у московських архівах і в листах до Новицького із захопленням оповідав про свої знахідки. 25 січня 1885 р. Яворницький писав йому: “Тепер я виключно займаюсь в Архіві закордонних справ. Тут я на свою радість, отже, й на Вашу знайшов стільки цікавих документів, які відносяться до Запорозжя, що від захоплення ледь не з’їхав з глузду. Повірте моїй совісті. Вже за чотири дні я відкрив близько двохсот справ, та

яких справ! Я бачу, що мене сам Господь послав до Москви. Які тут скарби запорозькі!” [1]. А у грудні 1887 р. він повідомляв Новицького щодо нових знахідок, зауважуючи для “непосвяченого” всі труднощі роботи з “неорганізованими” документами: “Розібрав і прочитав 63 справи. Якщо ти цим ніколи не займався, то я тобі скажу, що це праця колосальна! Скільки тут почерків, скорочень транскрипцій! Сам чорт, здається, тільки і міг би розібрати. Але чого тільки людина не може подолати, люблячи свою Батьківщину?” [2].

Під впливом Яворницького Новицький і сам включився до пошуків писемних документів. Він виступив з передовою ідеєю про необхідність заснування місцевого архіву, яка, проте залишилася без належної оцінки влади. Одночасно Новицький перевів свій пошук у практичне русло. Він дізнався, що ще у 1835-1845 рр. відомий дослідник Новоросії А.О. Скальковський вилучив з архіву генерал-губернатора низку цінних документів, що стосувалися козацького Запорозжя. Із переписки Новицького

і Скальковського за 1886-1888 рр. видно, що останній надіслав Якову Павловичу “Описание границ и городов Азовской губернии”, а також і понад 60 різноманітних матеріалів про спорудження Дніпровської лінії із Січового архіву 1770-1771 рр. [3]. Всі ці документи Новицький оформив у публікацію документів та використав у своїй книзі з історії м. Олександрівська. У передмові до публікації документів Новицький інформував про джерело походження документів та висловлював щире вдячність Скальковському за надання можливості залучити ці матеріали до наукового обігу.

Із утворенням у 1903 році Катеринославської ученої архівної комісії (КУАК) системна архівна праця Новицького поглибилася. Він розпочав дослідження найстаріших архівів різних установ м. Олександрівська. Зокрема, упродовж двох місяців він провів детальний огляд архіву предводителя дворянства за 1796-1826 рр. У своєму звіті КУАК Яків Павлович вказував, що не всі справи за означені роки віціли, не скрізь наявні внутрішні описи змісту, тому він сам мусив наново їх складати у скороченому формулюванні. Узагальнення Новицького щодо переглянутого матеріалу носили винятково тематичний характер і на перший погляд були далекі від вимог сучасного йому джерелознавства.

Проте уже в цей час Новицький здійснив перші кроки до засвоєння вимог та методик джерелознавства. В архіві повітового Казначейства він виділив окремі блок джерел – ревізькі сказки. І саме цей вид джерел спробував проаналізувати як комплекс, котрий в силу особливостей свого формування та особливостей самого виду джерела дозволяє достовірно з'ясувати кількість населення різних населених пунктів; його динаміку; визначити роки особливого “руху” (переселення, колонізація, епідемії та втечі); вивести середній показник довготривалості життя та визначити особливі випадки довголіття; встановити назви населених пунктів та їх міграцію разом із переселенцями.

Таким чином, Новицький розглядав ревізькі сказки як першорядне джерело для демографічних, топографічних та топонімічних досліджень. При цьому жоден із цих уже досить поширених на той час термінів Яків Павлович не вживав. Це означає, що він працював не в річищі наукових “потоків” свого часу, а за внутрішньою логікою і власним досвідом. Не можна сказати, що Новицький був першодослідником (ревізькі сказки на той час вже широко використовувалися як джерело досліджень російськими демографами та економістами), проте він був перший, хто активно залучив регіональний матеріал Півдня України до наукового обігу.

До свого звіту про роботу з архівними документами губернських установ для КУАК Новицький додав, окрім власних публікацій, опертих на проаналізовані архівні матеріали, ще 80 справ за 1783-1856 рр. [4]. Серед них опис архівних справ Маріупольського та Олександрійського предводителів дворянства [5]. У цьому описі, котрий нині через втрату самих

справ становить неабияке значення для науковців, автор ніде не давав визначення типу, виду та жанру документів, обмежуючись визначенням: “Дело о...”, “О...”, “Об ...”, тобто, його зусилля були спрямовані переважно на передачу основного змісту, визначення ступеню збереженості кожної справи та кількість аркушів у ній. Окрім того, Новицький визначив, за які роки може бракувати справ, а, отже, доволі реально оцінив загальний стан тогочасної збереженості архівів. Побіжно зазначимо, що у його сучасників, зокрема в описах справ московських, петербурзьких і київських (Центральний архів давніх актів) архівістів уже застосовувалися комплексні системи, усталені в архівистиці та археографії. Тим більш важливо для характеристики творчості Новицького, що провінційний дослідник, знаходячись далеко від наукових центрів, практично самотужки визначив ряд особливо актуальних параметрів опису архівних справ.

Робота Я.П. Новицького в архівах, здійснена за дорученням КУАК, була обговорена Комісією, отримала схвальну оцінку і дала можливість приступити до публікацій рідкісних історичних документів. Усі опубліковані ним тексти писемних джерел можна розподілити на кілька тематичних підгруп. Такий поділ адекватно відбиває загальний тематичний принцип публікацій, який уживав сам Новицький.

По-перше, це джерела з історії запорозького козацтва. Найважливішою публікацією в цій тематиці слід вважати оприлюднення 61 документу 1770-1771 рр. із Січового архіву [6]. Публікатор поділив ці документи на три основні групи за тематичним принципом: скарги запорожців на утиски та образи; листування та оскарження Кошем побудови на території Вольностей Дніпровської укріпленої лінії; листування щодо внутрішнього устрою та порядків на Запорожжі. У невеликій передмові Новицький коротко оповідає про отримання документів ще в 1887-1888 рр. від А.О. Скальковського та реферує зміст кожної з трьох груп, особливо зупиняючись на другій та третій. У передмові коротко зроблено археографічний аналіз збірки. Новицький підкреслив, що всі документи походять саме з Січового архіву, оскільки мають помітку “Запорожская Сечь” і підписані кошовим військовим суддею Миколою Косолапом, що був на той час за головного (запорожці на чолі з Калнишевським перебували у військовому стані), а копії рапортів паланочних полковників скріплені підписом військового канцеляриста Григорія Василенка-Тромсини. Всі ці папери переписані набіло, а листи Калнишевського, що склалися в похідному таборі – як чернетки.

Досить чітко Новицький обумовив систему передачі тексту. Насамперед він схарактеризував саме письмо: «У письмі козаків орфографія різноманітна: в одних паперах помітне правильне вживання прийменників і сполучників, в інших вони перемішені або частіше писалися разом;

знаки пунктуації вживалися рідко, за винятком крапки; багато слів писалось скорочено, за допомогою церковнослов'янських титлів та інших надстрочних знаків; буква Ъ имела редкое применение в чисто русских словах (ее заменяло Е), за исключением имени “Съчь”» [7]. Затим публікатор зазначив, що “нам при переписці довелось часто ухилитися від орфографії оригіналу і для ясності смислу користуватися пунктуаційними знаками”. Отже, Новицький використав так званий науково-популярний спосіб передачі тексту, що було характерним для більшості сучасних йому публікаторів. А відтак головний акцент робився на змісті джерела, а не на його мовну форму, що безумовно збіднювало його інформативні можливості. Тим не менше, важливо, що Новицький подав узагальнюючу характеристику стилю письма оригіналів публікованих документів та чітко вказав межі свого втручання у тексти. Застосована ним система організації текстів також була традиційно для того часу спрощена: номер за порядком, дата, легенда від упорядника, сам текст документу в осучасненому щодо орфографії та пунктуації вигляді. Додаткова інформація подавалася доволі зрідка всього у кількох випадках: стан і вигляд рукопису, почерк, запис адреси і т.п. Новицький зовсім не коментує документів та поданої в них інформації, вважаючи, що в своїй передмові він усе сказав.

Ще одна публікація Новицького матеріалів про козацтво є доволі специфічною. Мова йде про апокрифічне листування запорожців із султаном. Не випадково навіть у назві публікатор зробив підзаголовок: “Ходячая рукопись” [8]. До рук Новицького потрапило три подібних рукописи, які “по преданию” вважалися копіями означеного листування. Публікатор відразу застерігав, що не ручається за достовірність “копій” і вказував, що публікує два варіанти з трьох. Один текст був віднайдений в с. Новогупалівці у селянина Слишка, а інший – “в избитом виде” у с. Новомиколаївці. Оскільки в самих цих текстах була застосована сучасна досліднику орфографія і пунктуація, він її навіть не обговорював. Короткий коментар до опублікованих текстів був надрукований на останній сторінці і містив лише посилання на 5-й том “Истории Малороссии” М. Маркевича, де текст листування подавався за списком Гродненського архіву. Новицький зазначив лише невірність датування листування 1600 р., оскільки названий у ньому султан Ахмет III правив у 1703-1730 рр.

Окреме і вагоме місце у видавничій діяльності Новицького посідає видане ним “Описание границ и городов бывшей Азовской губернии (1775-1783). Архивные источники” [9]. Даючи археографічну оцінку, зазначимо, що у першому виданні джерела передмова взагалі відсутня, лише наприкінці подано наступне: “Рідкісний цінний документ цей скопійований гами у 1889 році зі старовинного рукопису, повідомленого покійним А.О. Скальковським. Рукопис знайдений в архіві Катеринослава у 1830-х роках”.

А щодо опису міст зауважено, що його в 1852 р. опублікував у Одесі М. Мурзакевич, але нині це видання – “велика бібліографічна рідкість” [10].

Його вступна передмова вже до другого видання незрівнянно більша, однак при цьому становить всього дві з половиною сторінки. Вона починалася фразою: “Вважаємо необхідним передувати кілька слів цьому цінному історичному матеріалу”. Насамперед Новицький зазначив історію його появи та визначив наявність помилок при першій публікації у 1904 році, що спонукало його у 1910 р. наново передрукувати тексти. Далі Новицький спробував оцінити значимість “Описаний границ”, котрі давали цінні історичні та географічні відомості: про фортеці, села, хутори, млини, земельні ділянки власників, урочища, ріки, острови, лимани, степові могили, шляхи, байраки, балки, яри тощо з точними назвами їх на той час. А в описі міст та їх околиць подано: кількість населення і домів, губерньські та повітові заклади, річні ярмарки, інформація про населення, фабрики, заводи, шляхи сполучення. Окреме місце в описах займають корисні копалини та народне господарство, фауна і флора. І тут Новицький раптом вдається до перерахунку саме фауни краю, зосередившись на питанні, які саме звірі та птахи вже зeszли, забулись навіть їх назви. Новицький констатує, що “безбожне ставлення людини до дарів природи” випередило закони про її охорону, а тому зeszли лісові насадження, джерела і річечки. Публікатор з сумом писав, що в балках Комишуватій та Водяній вже немає ні очерету, ні води. Вся передмова до публікації документів завершується ностальгічними словами публіциста: “Представляючи йому пустелю степу, глибокі, часто з широкими роздолами і мальовничими скелями балки виглядають сумно, безмовно, ніби докоряючи людині. Навіть пугач, мешканець лісу і скель, колись супутник чумака і запорожця, зник з лиця землі, не порушуючи більше безмовності ночі. Така доля губернії славного Катерининського віку” [11].

Отже, ми бачимо, як різко відрізняються передмова Новицького до двох блоків документів, отриманих від А.О. Скальковського. При цьому обидві публікації були здійснені у спеціалізованому виданні КУАК. В обох випадках йшлося про доволі живий нарративний матеріал, який містив чимало емоційних сюжетів. Однак при публікації документів 1770-1771 рр. із Січового архіву Новицький витримав академічний стиль передмови та коментування, а при “Описании границ и городов бывшей Азовской губернии (1775-1783)” переважала публіцистика.

Щодо особливостей передачі тексту Новицький у даному разі нічого не сказав. Однак видно, що вона подібна публікації документів 1770-1771 рр., тобто орфографія і пунктуація осучаснена. У тексті опису меж Азовської губернії лише в кількох випадках Новицький дає стислий підрядковий коментар – як правило, це уточнення розташування населених пунктів, річок та ін. географічних

одиниць; лише один раз – це вказівка на можливі інші прочитання назви. Значно більше публікатор коментує опис міст Азовської губернії. Він вказує на час її існування; уточнює відстані між містами; подає дати заснування фортець та низки населених пунктів, а також вказує на зміни назв (аж до сучасної упоряднику); уточнює час заснування монастирів та церков; вказує на існування згаданих у тексті порогів, в одному випадку цілком уточнює дані про порядок їх розташування; пояснює терміни.

Таким чином, аналіз цього першого блоку документальних публікацій Новицького свідчить, що вони були розраховані переважно на оприлюднення текстів документів, котрими могли б скористатися інші дослідники та фахово їх аналізувати.

Другим блоком документальних публікацій Якова Павловича можна назвати матеріали з історії дворянства Півдня України, його конкретних родів і представників. Це п'ять публікацій, здійснених у восьмому випуску “Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии” (ЛЕУАК). Публікуючи грамоту на дворянство Тарах-Тарловського [12] він зазначив, що документ належить “собранию фамильных документов Я.П. Новицкого” і що оригінал грамоти був написаний польською мовою і що у 1793 р. М. Леонтович здійснив її переклад. Саме цей доволі недосконалий переклад і опублікував Новицький, при цьому не перевірявши його, не уніфікувавши текст, а просто осучаснивши орфографію. Відсутність використання принципів археографії спостерігаємо і в публікації універсалу гетьмана К. Розумовського Л. Синегубу 1791 р. та грамоти Катерини II 1785 р. йому ж. Це ж повною мірою належить і до публікації списку предводителів дворянства Олександрівського повіту, який є переліком прізвищ, взятих з архівних справ [13]. Передмова до нього складає всього 9 рядків з поясненням адміністративного устрою регіону. Всі ці публікації свідчать, що у підході провінційного публікатора домінує бажання просто оприлюднити текст історичного документу. Такий спрощений підхід був можливий скоріше у соціально-політичних чи популярних виданнях, але у спеціалізованому виданні Архівної комісії виглядав навіть на той час анахронізмом.

Третій блок джерельних публікацій Новицького стосується церковної історії краю. По-перше, це публікація у ЛЕУАК низки текстів уже за відомою спрощеною схемою без жодних коментарів і лише з нотаткою: “Вилучено з архівних справ Покровського собору в Олександрівську” [14].

По-друге, це публікації в “Киевской старине”. Вочевидь, саме місце друку зобов'язало Новицького вжити цілком іншу форму подачі матеріалу. Він переробив зібраний матеріал у статті з незначними елементами аналізу і суцільним цитуванням джерел. Перша з них подавала матеріали про підготовку катеринославського духовенства до зустрічі Катерини II [15]. Заслугує на увагу акцентована публікатором інформація про те, що в ніч перед планованими відвідинами Катериною козацького

Межигірського монастиря біля Києва, він згорів. Автор резюмував: “Цим завершувались турботи Потьомкіна про руйнування тут старого ладу церковного, про знищення обителів, які були представницями іншого життя, про згладжування всього, з чим пов'язана була що пам'ять про старі порядки у ненависному йому Запорожжі”. А далі при переказі маршруту подорожі, милування імператриці порогами та дніпровськими просторами, Новицький знову підкреслив: “Створювали чарівництво, але закулісна сторона відкривала багато непривабливого: божевільну примху марнолюбного улюбленця долі, гноблення, насильство і груба брехня її виконавців”, а від влаштованої Потьомкіном “грандіозної церемонії” не залишилося й сліду, “крім сумнівної слави його як колонізатора Новоросії”. Увесь цей ідеологічно забарвлений текст слугував своєрідною передмовою до документів.

Друга публікація в “Киевской старине” пропонувала інформацію з кількох джерел початку XIX ст., віднайдену Новицьким в архіві Покровського собору, де зберігалися також архіви колишніх Павлоградського, Маріупольського та Олександрівського духовних правлінь, починаючи з 1772 р. [16]. На початку автор зазначив потенційні можливості для дослідників цього архівного зібрання загалом. Звісно, йшлося лише про інформаційний бік справи: відомості про побудову церков, кількість населення, демографічні показники; про судові процеси за участі духовенства подавали інформацію про моральний стан та інтелектуальний розвиток духовних осіб. Новицький зазначив, що у даній публікації використав формулярні відомості з характеристиками на священство за 1814 і 1824 рр. Утім спочатку автор вдався до узагальнень опрацьованого матеріалу: статистика щодо церков і духовенства, освіченості церковнослужителів, їх моральності (через цифрову статистику різних порушень). Нарешті, основною частиною статті були виписки з характеристик на священників (всього 22). Підкреслимо, йшлося не про повну публікацію документу, а про вибірку подачу уривків тексту, при цьому сам дослідник відбирав характеристики, які вважав найтипівішими. Публікація завершувалася текстом засвідчення вірності сповідного розпису 1784 р. Така подача документів мала б бути піддана критиці. Однак, вважаємо, що стиль публікації був продиктований редакцією, яка примусила дослідника подати бодай якісь аналітичні тексти, перевести матеріали документів у оповідь від автора і використовувати самі документи в якості ілюстрацій. А це, звісно, змінювало стиль подачі самих документів, які виступали тепер у вигляді ілюстрацій.

Нарешті, останньою є група джерел статистичного характеру, до яких можна віднести три публікації в “Екатеринославских губернских ведомостях” (ЕГВ) [17]. Для їх характеристики розглянемо, як приклад, одну найбільшу й найдетальнішу. Йдеться про опис Олександрівського повіту та Маріупольського округу за 1836 р. Новицький віднайшов справу

про цей опис в архіві предводителя дворянства Олександрівського повіту. Насамперед публікатор подав опис усіх документів архівної справи. У додатках Новицький умістив кілька клопотань місцевої влади, вказавши, що вони цікаві з точки зору оцінки загального стану повіту. При публікації практично відсутня авторська передмова та коментарі. Самі тексти подані у спрощеній формі за сучасними публікатору нормами правопису та пунктуації. Оскільки вона вміщена у провінційному офіційному періодичному виданні, то мала бути орієнтована на його читачку аудиторію, а відтак повинна була б містити відповідні авторські коментарі. Проте вони відсутні.

Даючи загальну оцінку його археографічних зусиль, зазначимо, що у всіх випадках автор мав на меті лише саму публікацію документу з можливістю осучаснення його тексту. А, отже, не йдеться про розмежування “академічної” та “науково-популярної” чи цілком “популярної” форм і способів едиційної практики Новицького. Вона була доволі однотипною і причина тому не у відсутності сучасних йому норм археографії, а в орієнтації автора переважно на просте оприлюднення змісту писемного джерела, яке на його думку саме “промовляє” до читача. Ця настанова характерна практично для всіх публікацій Новицького будь-яких джерел: від фольклорно-етнографічних та матеріальних до згаданих тут писемних. І лише там, де сама редакція вимагала чогось специфічного (зокрема, авторського тексту, коментаря як у “Киевской старине”), Новицький намагався задовольняти ці вимоги, але при цьому застосовував переважно популярний стиль оповідного жанру.

Зупинимося також на питанні про використання в авторських працях Я.П. Новицького архівних матеріалів. Насамперед мають бути враховані три основні роботи дослідника. Перше місце серед них посідає актуальна й понині “История города Александровска” [18]. У цій найбільшій своїй праці автор поєднав архівні документи з місцевими переказами та інформацію старої краєзнавчої літератури. Зокрема три перші глави були побудовані власне на архівних січових документах 1770-1771 рр., глави 4-9 будувалися на архіві Покровського собору, архівах предводителя дворянства, міської управи та казначейства, що стосувалися колонізації краю, заснування церков, духовенства, громадських закладів розширення міста та перетворення його у повітовий центр (1806).

У першій частині книги про татарські напади та війну з Туреччиною перед ліквідацією Січі, колонізацію краю автор цілими блоками цитував документи січового архіву. Листування кошового Калнишевського широко представлене автором у другій частині. Тут також цілком уміщений реєстр та інформація про втікачів за 1771 р. та лист командувача 2-ї армії кн. Долгорукова. Дуже емоційна третя глава про ліквідацію Січі містить тексти грамоти Катерини II 1771 р., чолобитної запорожців 1771 р. та ін. Автор завершує главу

патетично: “Запорозькі козаки, які здобули добре ім’я і всесвітню славу, позбавились своєї матері Січі, батька кошового з курінними отаманами і всього військового устрою” [19]. Глава четверта цілком присвячена спорудженню Дніпровської укріпленої лінії. Тут автор подає інформацію про будівництво оборонних об’єктів, спорудження Покровської церкви та собору, відкриття аптек, лазаретів, карантинів. Населення обчислюється за переписом 1782 р. і подається картина колонізації краю. В інших главах система використання документів та сама. Всі цитати і повні тексти документів виконують у дослідженні лише допоміжну, ілюстративну, часто емоційну функцію. Тут не йдеться про археографічну їх публікацію та джерелознавчий аналіз. Виходячи з того, що ця книга мала популярний характер і була зорієнтована на широке коло читачів, праця Новицького має бути високо оцінена, оскільки він запровадив дуже велику кількість цілком нового для краєзнавства матеріалу.

Друга книга Новицького, що також є його візитною карткою – це останній варіант усіх попередніх історичних нарисів під назвою “С берегов Днепра” [20]. Тут автор використав архів Покровського собору щодо спорудження окремих церков у краї та сповідних розписів для підрахунку населення, а також геометричні плани 1779 та 1804 рр. При цьому в одному випадку він співставляє матеріали архіву з наявними старовинними речовими артефактами. В іншому випадку Новицький наводить текст ще одного унікального джерела – написи на камені біля порогу Лішнього, датовані 1786 р. та розшифровує їх значення як поміток щодо розміщення фарватеру Дніпра. У ряді місць Новицький цитує та почасти аналізує текст Боплана (щодо топографії, опису порогів, звичаїв козаків). Архівні матеріали автор використовує також для складання хронології стихійних лих за 1770-1821 рр..

Цілком на архівних матеріалах побудоване дослідження Новицького про перші навчальні заклади Олександрівська [21]. В ній автор цитує архівні документи, використовує статистичні дані та характеристики персоналій. Ця робота дещо більш аналітична і авторський прояв у ній відчутніший, хоча він зберігає описовість стилю та потяг до статистичних викладок без належного пояснення їх коректності й детального аналізу.

Едиційна діяльність Я.П. Новицького була підпорядкована одному завданню: оприлюдненню документів задля ознайомлення з ними будь-якого читача (від науковця до пересічного передплатника відповідних органів друку). Новицький вважав за свій обов’язок, перш за все, опублікувати текст. При цьому правила наукової публікації, які уже тоді використовувалися його сучасниками, ним не дотримувалися суворо, часто текст історичного документу осучаснювався публікатором. Частково це можна пояснити вимогами видавців, які були орієнтовані переважно на загал і популяризацію.

Однак навіть у спеціалізованому виданні ЕУАК дослідник зуживав той самий метод. Коментування тексту та передмова до публікації для Новицького були не обов'язковими. Лише в окремих випадках і у пізніх публікаціях “Летописи ЕУАК” він давав короткі передмови та вибіркового коментар. Все це не дозволяє розглядати евристичну, архівно-пошукову та едиційну діяльність Новицького як фахово професійну. Постає питання: чи міг Новицький чинити якимось інакше за якимись зразками? Безперечно: на той час уже вийшли численні томи серійних видань Київської комісії для розбору давніх актів, а також інших центральних (Петербурзької) та провінційних Археографічних комісій. Вони були чудовими зразками, на які, на жаль, Новицький не орієнтувався і не живив їх правил та методів, вочевидь, цілком свідомо залишаючись на рівні публікатора-аматора сировинного матеріалу.

Такий достатньо спрощений, так би мовити, “ненауковий” підхід до документів, які вводилися до наукового обігу, можна пояснити переконанням Я.П. Новицького у тому, що він вважав себе передусім непрофесійним науковцем-істориком. “У мене з'явилося спонукання писати, говорю Вам щиро, через бажання дати матеріал для людей науки”, – писав він в одному із своїх листів Д.І. Яворницькому в листопаді 1884 р. [22]. Своєю головною метою він вважав перш за все популяризацію історичних знань, про які тогочасне

суспільство практично нічого не знало. Це явище “відсутності” у середовищі широкого загалу історичної пам'яті щодо подій і явищ, що мали місце у Подніпров'ї та на Півдні України, породжувало усталення антиісторичних міфів, стереотипів та штампів, частина яких носила ідеологічний характер і нав'язувалася тогочасною офіційною школою та владними інституціями. Рецидиви цього явища у вигляді “неукраїнськості історичного минулого” Півдня України, ми можемо спостерігати навіть сьогодні.

Однак, незважаючи на всі ці зауваження щодо його археографічної діяльності, Я.П. Новицький залишається визначним дослідником-краєзнавцем, “неперевершеним знавцем Запорозжя” (М.Ф. Сумцов). Він започаткував археографічну евристичну роботу в провінційних архівосховищах (опрацювання та опис документальних матеріалів з історії Подніпров'я), розгорнув едиційні археографічні студії (видання комплексів документів), які трансформувалися як у науково-популярні видання, та і у досить вдалі спроби історичних краєзнавчих, етнографічних узагальнень, які конкретизувалися у його синтетичних працях з історії м. Олександрівська, “Нариси Запоріжжя. З берегів Дніпра”, “Острів Хортиця на Дніпрі, його природа, історія, старожитності” тощо. Не випадково, славетний український історик М.С. Грушевський оцінював Я.П. Новицького як “Нестора української етнографії”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олійник-Шубравська М.М. 50 листів Д.І. Яворницького до Я.П. Новицького // Наука і суспільство. – 1988. – № 8. – С. 54.
2. Там само. – № 11. – С. 52.
3. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАНУ. Інститут рукопису. – Ф. II. – Спр. 28043. – Арк. 23.
4. Доклад действительного члена Комиссии Я.П. Новицкого о результатах осмотра архивов Александровского предводителя дворянства и уездного казначейства // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – 1904. – Кн. 1. – С. 104-109.
5. Опись архивных дел Мариупольского и Александровского уездных предводителей дворянства // Там же. – С. 110-137.
6. Новицкий Я.П. Материалы для истории запорожских казаков (Из Запорожского Сечевого архива за 1770 и 1771 гг.). – Екатеринослав, 1909. – 98 с.
7. Там само. – С. V-VI.
8. Новицкий Я.П. Переписка запорожцев с турецким султаном (ходячая рукопись) // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – Вып. 7. – Екатеринослав, 1911. – С. 113-116.
9. Новицкий Я.П. Описание границ и городов бывшей Азовской губернии (1775-1783). Архивные источники. – Александровск, 1910. – 38 с.
10. Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – Вып. 1. – Екатеринослав, 1904. – С. 61-93.
11. Там само. – С. 5.
12. Грамота на дворянство Тарах-Тарловских, предок которых священник Кирилл Тарловский (“Дикий поп”) пользуется исторической известностью. 21 января 1793 г. // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – Вып. 8. – Екатеринослав, 1912. – С. 289-292.
13. Там само. – С. 296-298.
14. Новицкий Я.П. Из церковной летописи // Там само. – Вып. 6. – Екатеринослав, 1910. – С. 116-128.
15. Новицкий Я.П. Как готовилось екатеринославское духовенство к встрече имп. Екатерины II // КС. – 1887. – Кн. 4. – С. 795-798.
16. Новицкий Я.П. Личный состав и аттестация духовенства Александровского уезда Екатеринославской губернии по архивным данным 1814 и 1824 годов // КС. – 1889. – Кн. 3. – Отд. 8. – С. 725-730.
17. Новицкий Я.П. Город Александровск в 1837 г.: Статистическое описание по архивным документам // Екатеринославские губернские ведомости. – 1889. – С. 101-102; Его же. Статистико-экономическое состояние г. Александровска и уезда по архивным данным за 1829 г. // Там же. – 1888. – № 80, 84; Статистическое описание Александровского уезда и Мариупольского округа по архивным данным за 1836 г. // Там же. – 1889. – № 1, 3, 4, 6, 8, 9. – 1890. – № 101, 102; окр. відб.: Екатеринослав, 1889. – 29 с.
18. Новицкий Я.П. История города Александровска (Екатеринославской губернии) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии. 1770-1806 гг. – Екатеринослав, 1905. – 190 с.
19. Там само. – С. 26.
20. Новицкий Я.П. С берегов Днепра (очерки Запорожья). Путевые записки и исследования. – Екатеринослав, 1905. – 205 с.
21. Новицкий Я.П. К истории народного образования в Екатеринославской губернии // Екатеринославские губернские ведомости. – 1887. – № 52, 53, 58, 62, 63; окр. відб.: Екатеринослав, 1887. – С. 22.
22. Ульяновский В.І., Абросімов С.В. Листи Я.П. Новицького до Д.І. Яворницького // Український археографічний щорічник. – Вып. 1. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 366.